

OBSERVAȚII SEMANTICO-STILISTICE ASUPRA UNOR CUVINTE GRECEȘTI

DE

N. I. BARBU

Vocabularul limbii grecești — ca orice vocabular de altfel — poate fi studiat din mai multe puncte de vedere. Astfel, într-o istorie a limbii grecești, cum este, de pildă, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, ed. 1935, A. Meillet este determinat de natura studiului să scrie de mai multe ori despre vocabularul limbii eline, dar neîncetat urmărind istoria limbii, în sectorul vocabularului. De pildă, (p. 11) între altele, denumirile mării ἄλς, πέλαγος, πόντος îi servesc să ilustreze ideea că aria vocabularului grec era separată de aria italică, celtică, germanică, balto-slavă. Cuvintele ἐλαί(ν)α și ἐλαί(ν)ον îi servesc să arate că greaca a făcut împrumuturi dintr-o limbă egeeană. Numele zeilor (p. 66), afară de Zeus, sînt necunoscute, observă Meillet, pentru a afirma că mitologia greacă n-are aproape nimic indo-european. Autorul vorbește, desigur, și despre limba homerică, (p. 151 și urm.), cu care ocazie face observația că în loc de ἄνθος « floare » în poemele homerice se întâlnește ἄνθεμος și adjectivul « înflorit ». Κασίγνητος este — spune autorul — în dialectul eolic și arcado-cipriot un cuvînt obișnuit. Așadar, la Meillet problemele pe care le ridică vocabularul grec sînt evocate numai întrucît ilustrează anumite momente din istoria limbii grecești.

Se poate apoi studia istoria unui singur cuvînt sau a unui grup de cuvinte din același domeniu. De pildă, spre a ne limita la citarea unor lucrări mai recente, în 1961, Nadia von Brock a publicat lucrarea *Recherches sur le vocabulaire médical du grec ancien*, Paris, Klincksieck, după ce, în 1953, E. Redard publicase *Recherches sur χρῆ, χρῆσθαι, étude sémantique*. Astfel de lucrări au meritul de a pune în lumină evoluția sensurilor unui cuvînt și precizarea accepțiilor unui termen. În 1952, P. Chantraine, în cadrul discuțiilor asupra antichității — *Entretiens sur l'antiquité* — de la Geneva, la tema « La notion du divin depuis Homère à Platon » a contribuit cu expozeul « Le divin et les dieux chez Homère » și a fost dus de problema însăși să discute cuvintele θεός și δαίμων la Homer. În 1957 E. François, în *Le polythéisme et l'emploi au singulier des mots θεός, δαίμων dans la littérature grecque d'Homère à Platon* a reluat discuția problemei. De asemenea, în cadrul

lucrărilor de stilistică se pot face numeroase observații asupra vocabularului grec. Dacă J. Carrière, în 1960, în lucrarea *Stylistique grecque pratique. La phrase de la prose classique*, Paris, Klincksieck, 1960, a acordat mai puțină atenție vocabularului, în schimb P. Chantraine în lucrarea *La stylistique grecque*, publicată în 1951 trece în revistă principalele probleme ale stilisticii, precum: sunetele, cuvîntul, fraza, și, cu această ocazie, discută în treacăt — lucrarea are 24 pagini — problema compuselor, a γλῶτται-lor, a cuvintelor rare etc.

Se pot face, de asemenea, studii de vocabular asupra diferiților autori în totalitate sau parțial. De pildă, P. Chantraine, în articolul *Deux notes sur le vocabulaire comique d'Aristophane* publicat în *Revue des Etudes Grecques*, în 1962, p. 381, studiază cuvintele ἐντερόνηια «măruntaie» și συνωρικεύομαι «a conduce un car cu doi cai».

Toate aceste puncte de vedere din care poate fi studiat vocabularul grec își au rațiunea lor de a fi și fiecare, în chip deosebit, contribuie la cunoașterea vieții celor care au vorbit limba greacă, și a limbii grecești.

În cele ce urmează ne propunem să facem câteva observații de ordin semantic și stilistic, asupra unor cuvinte grecești din diferite domenii de activitate, care, cel puțin provizoriu, pînă la alcătuirea unor statistici ample, să pună în lumină unele aspecte caracteristice, socotim noi, pentru întregul vocabular grec. Pentru a înlesni înțelegerea metodei pe care am urmat-o, vom da mai întîi câteva exemple, vom enunța metoda și, după aceea, vom arăta constatările făcute cu privire la cuvintele studiate.

Cuvîntul πατήρ «tată», de origine indo-europeană, a fost întrebuințat în toate dialectele, începînd cu eposul homeric și terminînd cu κοινή. Cuvîntul are două categorii de sensuri: I. Sensuri pe care le-am putea numi proprii, care arată ființe între care există o înrudire de sînge și II. Sensuri figurate, desemnînd persoane sau lucruri între care nu există nici o înrudire de sînge.

I. Principalele sensuri proprii ale cuvîntului sînt următoarele: 1) (la singular) tată. Sensul se întîlnește în poemele homerice, de pildă *Il.*, V, 156; *Od.*, XI, 501; 2) (la plural) οἱ πατέρες înseamnă «părinții», tata și mama. Sensul se întîlnește la Platon, *Leg.*, 772 b., dar, probabil, este cu mult mai vechi; 3) străbunii, întemeietorii unui neam. *Il.*, VI, 209.

II. Sensurile figurate ale cuvîntului πατήρ sînt următoarele: 1) persoană respectată, comparată cu un tată, *Od.*, VII, 28; 2) autorul, creatorul, inventatorul unui lucru. Pindar, *Pitice*, IV, 314; 3) bun care produce dobîndă, Platon, *Statul*, 555 e.

Cercetînd derivatele și compusele am constatat că, afară de numele proprii, cuvîntul πατήρ are 21 de derivate și 36 de compuse, deci compusele sînt mai numeroase decît derivatele. Se constată, de asemenea, că majoritatea derivatelor și compuselor este atestată în texte posterioare eposului homeric. De exemplu, πατρίδιον «tăicuț» apare la Aristofan, *Vesp.*, 986, πατραγαθία «virtutea părinților sau a străbunilor» apare la Plutarh, *Moral.*, 183 d, 534 c; πατρωνόμος «care exercită autoritatea părintească» se întîlnește în aceeași operă, 795 e; πατροπαράδοτος «transmis din tată în fiu» se găsește la Diodor din Sicilia, XVII, 4; πατριάρχης — la autorii creștini etc. Este însă demn de remarcat că multe din derivate și compuse, atestate în texte din diferite epoci, exprimă aceeași noțiune. De exemplu, «paricid» la Homer, *Od.*, I, 299 se zice πατροφονεύς la Eschil, *Sept.*, 783 πατροφόνος, iar la Platon, *Leg.*, 869 b este substantivat. Dar tot la Eschil, *Sept.*, 752, și la alți autori se mai întîlnește și cuvîntul πατροκτόνος, iar în *Antologia Palatină*, 11, 348, citim cuvîntul πατρολέτωρ. Pentru a exprima noțiunea de «patrie» există, de asemenea,

mai multe cuvinte. Astfel cuvîntul ἡ πάτρα se întîlnește în *Il.*, XII, 243, la Pindar, *Olimp.*, XII, 24, la Aristofan, *Acharn.*, 147 etc. Cuvîntul ἡ πατρὶς (χώρα) în *Od.*, IV, 586; IX, 34; la Eschil, *Pers.*, 403; la Sofocle, *Phil.*, 222, la Thuc. VI, 69; πατρώα (γῆ) *Od.*, XIII, 188; Sofocle, *El.*, 67.

În această ordine de idei, trebuie să observăm că însăși noțiunea de «tată» a fost exprimată și de alte cuvinte cu care cuvîntul πατήρ a venit în concurență. Astfel cuvîntul τοκεύς de la rădăcina τεκ- «a naște» se întîlnește în *Il.*, XV, 660, apoi la Herodot I, 122, la tragici; cuvîntul γονεύς se întîlnește la Hesiod, *O.*, 233. Pindar, *Pitice*, VI, 27; Platon, *Statul*, 457 d; γεννητής «cel care dă naștere» se întîlnește la Sofocle, *O. R.*, 1015, Plat., *Crit.*, 51e etc.; cuvîntul γεννήτωρ se întîlnește la Eschil, *Suppl.*, 206; Eur., *Hipp.*, 683; Platon, *Leg.*, 878 a; γενετήρ «născător», se întîlnește la Aristotel, *Mund.*, 5 etc.

Toate aceste cuvinte comportă pentru vorbitori nuanțe pe care nu le avea cuvîntul πατήρ. Dacă luăm în considerare etimologia, textele și frecvența cu care sînt întrebuițate aceste cuvinte, se pare că πατήρ este cuvîntul κύριον «propriu» cum zice Aristotel, adică exprimă noțiunea de «tată», la propriu, fără vreo nuanță concretă. Cuvintele γονεύς, γεννητής, γεννήτωρ, γενετήρ exprimau noțiunea de tată cu o nuanță concretă cu referire la legătura de singe care există între tată și cei cărora le dădea naștere. Acest lucru a făcut ca cuvîntul πατήρ să fie întrebuițat foarte frecvent în textele — proză sau poezie — în care autorul nu avea nevoie de reliefaarea nici unei nuanțe concrete a noțiunii de «tată». Celelalte cuvinte se întîlnesc mai ales la poeți.

Pentru a putea urmări mai ușor discuțiile cu privire la alte cuvinte, este necesar să punem o oarecare ordine în constatările făcute pînă aici. Iată care sînt aceste constatări.

1. Cuvîntul πατήρ are sensuri proprii și sensuri derivate.
2. Sensurile derivate, pe care noi le-am numit figurate, în afară de acela de «persoană respectată» sînt mai noi. Aceste sensuri au apărut în timpul dezvoltării economiei sclavagiste (de exemplu «bun care produce dobindă»).
3. Compusele sînt mai numeroase decît derivatele.
4. Compusele și derivatele sînt posterioare eposului homeric, majoritatea fiind atestate în texte scrise după secolul al IV-lea î.e.n.
5. Cu rare excepții, derivatele și compusele au cîte unul sau două sensuri.
6. Multe din derivate și compuse exprimau aceeași noțiune, cu nuanțe diferite.
7. Cuvîntul πατήρ a venit în concurență cu alte cuvinte, care, comportînd nuanțe concrete, au fost întrebuițate mai ales în texte poetice, pe cînd cuvîntul πατήρ, exprimînd noțiunea la propriu, a fost mai frecvent întrebuițat în toate textele.
8. Derivatele și compusele cuvîntului πατήρ sînt mai numeroase decît sensurile acestui cuvînt.

Μήτηρ a însemnat 1) (la propriu) «mamă» la oameni și animale: *Il.*, VI, 58; XVII, 4; *Od.*, X, 414; la figurat a însemnat: mama zeilor: Xen., *Hell.*, III, 3, 2; Eur., *Bacch.*, 59; 2) pămîntul, sursa hranei: Eschil, *Sept.*, 16, Sofocle, *O. C.*, 1481; 3) oraș — patrie: Eschil, *Sept.*, 416; 4) vița de vie — sursa vinului, Eur., *Ale.*, 757; 5) scut ca izvor al victoriei: Eur., *Tr.*, 1222; 6) inteligență, mamă a relexor: Sofocle, *Phil.*, 1361; 7) femeie în vîrstă: Diodor din Sicilia, XVII, 37. Cuvîntul μήτηρ are 11 derivate, dintre care numai trei μετροῖα «mamă vitregă» *Il.*, V, 389, μητρῶος,

-α, -ον *Od.*, XIX, 410 și μήτρως, -ωος, -ωϊ, -ωα «unchi după mamă» *Il.*, II, 662 se întâlnesc la Homer, restul de opt sint atestate posterior. Din cele 26 de compuse numai μητροπάτωρ «bunic după mamă» se întâlnește la Homer, *Il.*, XI, 224, restul sint atestate posterior. Merită de asemenea să fie remarcat faptul că pentru noțiunea de «ucigașul mamei» la Eschil se întrebuințează următoarele derivate: μητραλοίας, *Eum.*, 153; μητροκτόνος, *Eum.*, 102; μητροφόνος, *Eum.*, 257. Mai există și cuvântul μητροφόντης întâlnit la Euripide, *Or.*, 479. Nu încape nici o îndoială că aceste cuvinte au fost create pentru nuanțele diferite pe care le comportau în virtutea etimologiilor diferite. Comparat cu cuvântul πατήρ, cuvântul μήτηρ are mai puține derivate și compuse. Nici un compus al cuvântului μήτηρ nu este compus cu ἄρχω. Sint însă unele compuse cu πόλις. Acesta explică situația femeii la greci, care n-avea nici un rol de conducere în viața politică. În semantică, în derivatele și compusele cuvântului se reflectă, ca și la πατήρ, evoluția societății și gândirii grecești. Derivatele care se refereau la cultul Cibelei arată între altele acest lucru; μητραγυρέω «a face chetă pentru zeița Cibela», Antiphan. (*Ath.* 226 d); μητραγύρετης «cel care făcea chetă»; μητρίζω «a sărbători pe Cibela»; aceste cuvinte nu se întâlnesc la Homer.

Cuvintele care mai exprimă noțiunea de «mamă» sint γενέτειρα de la γενετήρ «născător», întâlnit la Pindar, *N.*, 7, 2 deci în poezie; μάμμη *Anth. Pal.* XI, 67; οἰκοδέσποινα «stăpîna casei» Plutarh, *M.*, 140 c. Nici unul dintre aceste cuvinte n-a putut înlocui cuvântul μήτηρ, ci au rămas confinate în domeniul poeziei, ca și τεκοῦσα «născătoare», datorită nuanțelor pe care le comportau. Oprindu-ne asupra a două cuvinte care denumeau părți ale corpului omenească, constatăm că noțiunea de corp este redată prin cuvintele σῶμα, δέμας, σάρξ. Σῶμα are următoarele sensuri: 1) cadavru (om și animal) la Homer, *Il.*, VII, 79; 2) corpul viu (om și animal) la Hesiod, *O.*, 538, Pind., *O.*, 6, 93, Teognis, 650 etc.; 3) ființă vie, individ, Sofocle, *O. C.*, 1568; 4) obiect tangibil, materie concretă, Platon, *Pol.*, 288 d; 5) dovadă, probă, Aristotel, *Rhet.*, I, 1; 6) corp solid, în opoziție cu suprafața, Aristotel, *Cael.*, I, 1, 2; 7) masă, ansamblu de corpuri, Platon, *Tim.*, 31 b.; 8) organ al corpului cu indicația organului: τὸ σῶμα τῶν νεφρῶν Arist., *Hist. anim.*, II, 17 «rinichiul». Îmbogățirea semanticii cuvântului σῶμα de la Homer pînă la Aristotel este clară; pornind de la noțiunea de cadavru, σῶμα a ajuns să exprime, între altele, și ideea de corp solid, în opoziție cu suprafața, și noțiunea de materie, în general. Cuvântul σῶμα are nouă derivate și 21 compuse. Toate derivatele și compusele sint posteriore lui Homer. O bună parte din derivate și din compuse au fost create de filozofi, de pildă σωματικός «corporal», Arist., *Eth. Nic.*, I, 12, 6; σωματότης «natură corporală» Sext. Emp., *Contra Math.*, III, 85; σωματόω «a face compact» Aristotel, *G. A.*, II, 4, 20; σωματοειδής «care are forma și consistența unui corp material», Platon, *Phaed.*, 83 d; σωματοποιέω «a face corpuri»; σωματοποιῶ «facere de corpuri»; σωματοποιός «făcător de corpuri»; σωματοποίησις «facere de corpuri»; σωματουργός «făcător de corpuri» toate întâlnite la Stobaios sec. V e.n.

Cuvântul σῶμα a furnizat derivate și pentru domeniul negoțului (de pildă σωματεμπορέω a face negoț cu sclavii, Strabo, 669), pentru gimnastică (σωμασκέω «a-și exersa corpul», σωμασία «exercitarea corpului») și pentru domeniul militar (σωματοφύλαξ) etc.

În ceea ce privește îndepărtarea de sensul original, trebuie să observăm că derivatele s-au menținut mai aproape de noțiunea de bază.

Cuvîntul δέμας înseamnă « construcția corpului, statură, trup ». La Homer, se întîlnește întotdeauna la acuzativ însoțit de un adjectiv. De exemplu μικρός δέμας, « mic de statură », sau după un verb la mod personal δέμας δ' ἤικτο γυναίκεϊ, *Od.*, IV, 796, « semăna la port cu o femeie ». Rar se întîlnește cînd este vorba de animale: *Od.*, X, 240, sau de morți: Eur., *Or.*, 40, 1066. La tragici cu o perifrază οἰκετῶν δέμας Soph., *Tr.*, 908 = οἰκετής = seruus; μητρῶν δέμας = μητέρα, Eschil, *Eum.*, 84; adv. δέμας πυρός, *Il.*, XI, 596 = ca focul.

Se vede deci că cuvîntul δέμας care comportă o nuanță mai concretă decît σῶμα, a rămas limitat la un singur înțeles. N-a dezvoltat derivate, nici compuse. S-a întrebuițat mai ales în poezie.

Cuvîntul σάρξ care înseamnă « carne » se întîlnește la Eschil, *Sept.*, 622, cu sensul de « corp », în opoziție cu sufletul. Cuvîntul s-a întrebuițat în poezie, pentru calitățile lui expresive, și în unele texte filozofice. Și aici deci, ca și în cazul cuvintelor πατήρ, μήτηρ din două sau mai multe cuvinte care exprimau aceeași noțiune, cuvîntul care exprima noțiunea la propriu, fără să comporte vreo nuanță specială concretă, avea răspîndirea cea mai largă, iar celelalte rămîneau confinate în domeniul poeziei și nu aveau derivate.

Pentru noțiunea de ochi în limba greacă existau mai multe cuvinte, printre care ὀφθαλμός, ὄμμα, ὄψις. Cuvîntul ὀφθαλμός are următoarele sensuri: 1) ochi (la plural) *Od.*, III, 373; δεσπότης ὀφθαλμός, Xen., *Oec.*, X, 12; 2) lucru prețios, Pind., *O.*, 2, 11; 3) luna, Pind., *O.*, III, 36; 4) gaură prin care trece visla; 5) mugurul viței; 6) bandaj la ochi: Hipp., 742; 7) un fel de pește.

Cuvîntul ὀφθαλμός are șapte derivate și nouă compuse. Cele mai vechi texte în care sînt atestate datează din secolul al V-lea î.e.n.; majoritatea derivatelor și compuselor sînt din domeniul medicinei, precum ὀφθαλμία « boală de ochi » ὀφθαλμοειδής, « ca un ochi » numai cîteva aparțin domeniului poeziei: ὀφθαλμίδιον « ochisor », Aristoph., *Eq.*, 909; ὀφθαλμότεκτος « care înmoaie ochii », Eur., *Alc.*, 184; ὀφθαλμώρυχος « care smulge ochii », Eschil, *Eum.*, 186.

Cuvîntul ὄμμα înseamnă: 1) ochi, *Il.*, I, 225; 2) soarele ὄμμα αἰθέρος, Aristoph., *Nu.*, 285; 3) noaptea νυκτός ὄμμα; 4) ființă scumpă, Eschil, *Ch.*, 238. Cuvîntul are numai trei derivate și cinci compuse. Majoritatea sînt din domeniul poeziei: ὀμματόω « a face clarvăzător » Esch., *Choeфор.*, 854; ὀμματοστερής « lipsit de vedere », Sofocle, *O. C.*, 1260; ὀμματουργός « cel care face ochi ». Ὀψις înseamnă « vedere » și apoi « organul vederii », la Sofocle, *Antigona*, 52, Xenofon, *Comu.*, V, 6.

Dintre aceste trei cuvinte, cel mai frecvent întrebuițat este cuvîntul ὀφθαλμός. Acest cuvînt are și semantica cea mai bogată și cele mai numeroase derivate și compuse. Cuvîntul ὄμμα are semantica mai restrînsă, iar derivatele și compusele sînt mai puțin numeroase. În schimb, semantica, afară de primul sens, este în întregime figurată, iar derivatele și compusele sînt întrebuițate mai ales de poeți și de filozofi. Așadar și aici cuvîntul ὀφθαλμός a exprimat noțiunea la propriu. A fost întrebuițat în proză, iar ὄμμα s-a specializat mai ales în sensuri figurate și a fost întrebuițat mai ales de poeți.

Din exemplele date se vede că am ales cuvintele studiate din diferite domenii: 1) din domeniul relațiilor de familie πατήρ și μήτηρ; 2) din domeniul corpului omenesc σῶμα și sinonimele, ὀφθαλμός și sinonimele. Se pune deci mai întîi problema domeniului din care sînt luate cuvintele studiate. În al doilea rînd, în cadrul diferitelor domenii, am cercetat etimologia și, prin aceasta, am încercat să stabilim vechimea aproximativă a cuvîntului. Am studiat apoi semantica, în

care am distins: sensurile proprii; sensurile figurate; frecvența sensurilor și domeniilor în care sînt întrebuintate. În al treilea rînd, am studiat derivatele și compusele, la care s-au pus următoarele probleme: vechimea atestării, semantica, domeniul în care sînt întrebuintate.

Vom da în cele ce urmează constatările făcute la alte cuvinte pe care, din lipsă de spațiu, nu le vom mai putea urmări în amănunt, ci vom enunța numai rezultatele la care am ajuns. Din domeniul relațiilor de familie am mai studiat cuvintele υἱός, «fiu», θυγάτηρ «fiică», ἀδελφός «frate». Din domeniul corpului omenesc am mai cercetat și următoarele cuvinte: κεφαλή, κάρα «cap» cu sinonimele, χεῖρ «mînă», πούς «picior».

Iată și cuvintele din alte domenii:

Din domeniul agricol: γαῖα, χθών «pămînt», ἄρουρα «livadă», πέδον, πεδίον «cîmpie», γεωργός «plugar», γεωτόμος «plugar», γεωργέω «a plugări», ἄρόω, ἀροτριάω, ἀροτριώω «a ara», ἄροτρον «plug», ἄμαξα «car cu patru roate», ἄγροικος «țăran» ἵππος «cal», αἶξ «capră», οἶς «oale», κύων «ciine».

Din domeniul religios: θεός, δαίμων «zeu», προσκυνέω «a se închina», ἱκετεύω «a se ruga», apoi cîteva nume de zei.

Din domeniul comercial: cuvinte care denumesc negustorul: ἔμπορος «negustor» și altele; cuvinte care denumesc marfa: ἐμπόρευμα «marfă»; cuvinte care denumesc acțiunea: ἐμπορεύομαι «a face negoț»; cuvinte care denumesc locul unde se face negoț: ἐμπόριον, πρατήριον; ἰχθυοπώλιον «piață de pește».

Din domeniul politic: πόλις, ἄστυ «cetate», bineînțeles cu derivatele și compusele.

Din domeniul juridic: θέμις «lege divină», δίκη «drept, justiție», și derivatele lor și cuvintele care înseamnă «a judeca», «judecător», «a ancheta», «a osîndi» etc.

Din domeniul administrativ: cuvintele care exprimă ideea de a administra precum și cuvintele care arată diferite împărțiri administrative.

Am mai examinat apoi vocabularul epopeii, liricii, tragediei, comediei, istoriei, filozofiei.

Iată acum constatările pe care le-am făcut cercetînd aceste cuvinte:

I. Domeniul din care au fost luate cuvintele și etimologia lor. Cuvintele care denumesc relațiile de familie de bază precum sînt πατήρ, μήτηρ, γονεύς (i.e. *gene-, *geno-) τοκεύς (i.e. *teleg-), υἱός (i.e. *suiu-), θυγάτηρ sînt de origine indoeuropeană.

Faptul acesta este de reținut și pentru alte constatări pe care le vom face în cele ce urmează. Tot de origine indo-europeană sînt și cuvintele care denumesc corpul omenesc și cele care denumesc părți ale corpului omenesc: ὀφθαλμός (i.e. *aiwi-aks), ὄμμα (i.e. *ogumh-).

Domeniul agricol. Dintre cuvintele care denumesc pămîntul sînt indo-europene următoarele: χθών (*g'dhom) ἄρουρα (lat. *aruum*), ἄγρός (lat. *ager*), πέδον, πεδίον (*ped — om). Nu se cunoaște însă etimologia cuvîntului γῆ, care este cel mai frecvent întrebuintat și, după cum vom vedea îndată, are și cele mai multe compuse. Este foarte interesant de constatat că cuvintele care exprimă noțiunea de plugar sînt compuse sau derivate. De pildă: γεωργός «plugar», ἄγροικος, ἄγροίτης «om de țară». Același lucru se constată și cu privire la cuvintele care arată acțiunea plugăritului: γεωργέω, ἄρόω, ἀροτριάω, ἀροτριώω. Două cuvinte

care arată instrumentele de bază ale plugăritului ἄροτρον (derivat) și ἄμαξα sînt indo-europene (scr. *akśah*, lat. *axis*).

Dintre cuvintele care arată animale următoarele sînt indo-europene: βοῦς «bou», ἵππος «cal», κύν «ciine», αἴξ «capră».

Domeniul comercial. Cuvintele de bază care exprimă noțiunile de «negustor», «a face negoț», «marfă», locul unde se face negoțul, sînt compuse sau derivate. De pildă: de la πόρος «loc de trecere» «cale de comunicare» avem ἔμπορος «negustor»; ἐμπορέω «a face negoț» ἐμπόρευμα «marfă». De la κάπηλος «negustor cu mărunțeaua» (după Ernout împrumutat, ca și *caupo*, dintr-o limbă mediteraneană neindo-europeană) avem καπηλός «negustoreasă de mărunțișuri»; καπελικῶς «ca un negustor cu mărunțeaua», «puțin loial»; καπηλεύω «face un lucru ca un negustor cu mărunțeaua». Și aici aceeași confirmare a istoriei: negoțul s-a dezvoltat mai ales în perioada sclavagistă a societății și, cu deosebire, după ce grecii au ajuns la mare, pe care, așa cum s-a remarcat de mult de către învățați, grecii, spre deosebire de alte popoare indo-europene, au numit-o ἄλς «sărată» și nu de la o temă care este prezentă în latinescul *mare*.

Domeniul politic. Cele două cuvinte principale care denumesc cetatea, πόλις și ἄστυ sînt cuvinte vechi, dar cuvintele πολιτής «cetățean»; πολιτεία «constituție», πολιτικός «politic» πολιτεύμα «act de administrație», πολιγραφέω «a înscrie pe cetățeni», πολιτοκοπέω «a capta favorarea cetățenilor» sînt derivate și compuse, deci au fost create pe măsură ce s-a dezvoltat viața în cetate.

Același lucru se constată și în domeniul administrației. Astfel cuvîntul διοικέω «administrez» este compus și apare atestat la scriitorii din secolul al V-lea î.e.n. Același lucru vedem și cu privire la sinonimul său οικονομέω. Cuvîntul ταμίας «chelar», «intendant», este atestat în *Il.* XIX, 44, dar derivatele sale ταμεία «administrație bine chibzuită», ταμείον «depozit de provizii», ταμείω «a fi intendent», «a fi intendent public», «a fi cvestor (la Roma)» s-au dezvoltat mult mai tîrziu și sînt atestate începînd cu scriitorii din secolul al V-lea î.e.n.

Din domeniul juridic. Și aici constatăm același lucru. Astfel cuvîntul δίκη (răd. * *deik-*, *dik-*) «fel de a se comporta», apoi «regulă», «drept», «justiție», se întîlnește atestat în *Odissea*, XI, 218. Tot așa și δικάζω, *Il.*, VIII, 431. Dar cuvîntul δικαιοδοσία «convenție internațională pentru a judeca un străin în țara sa, potrivit legilor sale» este atestat de Polib., XXIV, 1, 2; δικαιολογέω «a susține dreptul său, a pleda cauza sa» este atestat la Lysias, iar δικαιόω «a dovedi ca drept» se întîlnește la Eschil, *Ag.*, 393. Cuvîntul θέμις (răd. **dhe-* «pun») «regulă divină sau umană» este atestat la Homer, *Od.*, XIV, 56, dar compusul său θεμισκρέων «care guvernează cu dreptate» se întîlnește abia la Pindar, *P.*, V, 38.

Domeniul religios. Este foarte interesant, din punctele de vedere în discuție. Astfel se discută încă asupra etimologiei cuvîntului θεός și asupra cuvîntului δαίμων. Pe de altă parte, nu se știe care sînt deosebirile de nuanțe între cele două cuvinte. Majoritatea numelor zeilor n-au o etimologie indo-europeană. Numai aceste constatări ne arată, fără a intra în alte amănunte, că religia greacă a suferit transformări profunde în decursul timpului, pînă s-a constituit Olimpul homerice.

Domeniul filozofiei. Filozofia a înflorit cu deosebire începînd cu secolul al VI-lea î.e.n. În acest domeniu au trebuit exprimate noțiuni noi, precum «gîndire», «rațiune», «judecată», «raționament», «materie», «atom», «univers», «general», «particular» etc. Cuvintele ψυχή, λόγος, βουλή, γνώμη (= suflet, rațiune, sfat, gîndire) sînt indo-europene, dar etimologia cuvintelor νοῦς = gîndire și ὕλη =

= materie, care au avut o carieră strălucită în domeniul filozofiei, este necunoscută. Nu putem afirma nimic cu precizie în această privință dar este semnificativ faptul că două din cuvintele care au avut un rol de seamă în epoca de înflorire a filozofiei n-au o etimologie sigură.

Prin urmare, cercetînd raportul dintre etimologia și domeniul căruia îi aparțin cuvintele cercetate, se constată că acest raport reflectă foarte fidel evoluția societății și gîndirii elene. Exemplu comparativ: cuvintele care denumesc relații de familie și părți ale corpului omenesc sînt vechi indo-europene, pe cînd cuvintele de bază din domeniul comercial $\epsilon\mu\pi\omicron\rho\omicron\varsigma$, $\epsilon\mu\pi\omicron\rho\epsilon\upsilon\mu\alpha$ sînt derivate.

II. Semantica cuvintelor studiate. Cuvintele care denumesc relații de familie și părți ale corpului omenesc, precum sînt $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, $\mu\acute{\eta}\tau\eta\rho$, $\delta\phi\theta\alpha\lambda\mu\acute{o}\varsigma$, $\chi\epsilon\acute{\iota}\rho$ au o bogată semantică. Dimpotrivă, cuvintele din domeniul agricol și comercial — $\alpha\rho\iota\tau\epsilon\rho\omicron\nu$, $\gamma\epsilon\omega\rho\gamma\acute{o}\varsigma$, $\epsilon\mu\pi\omicron\rho\omicron\varsigma$ — n-au nici un sens figurat. Singurul cuvînt din acest domeniu, $\alpha\mu\alpha\acute{\xi}\alpha$, denumea constelația Ursa mare. Dintre animale $\beta\omicron\upsilon\varsigma$ a însemnat, între altele: 1) scut acoperit cu o piele de bou; 2) om prost; 3) o specie de pește; 4) prăjitură cu două cornulețe; 4) a intrat în proverbul «I s-a așezat un bou pe limbă», adică i s-a dat o monedă pe care era efigia unui bou, ca să tacă. În ordine descrescînd urmează: $\iota\pi\pi\omicron\varsigma$ și $\kappa\acute{\upsilon}\omega\nu$. Din domeniul politic, cuvîntul $\pi\acute{o}\lambda\iota\varsigma$ are o semantică ceva mai largă, pe cînd cuvîntul $\alpha\varsigma\tau\upsilon$ n-are decît două-trei sensuri dintre care nici unul figurat. Din domeniul juridic, $\delta\acute{\iota}\kappa\eta$ are o semantică mai bogată decît $\theta\acute{\epsilon}\mu\iota\varsigma$. Din domeniul filozofic, o foarte bogată semantică au cuvintele: $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ și $\psi\lambda\eta$. Bogăția sau sărăcia semantică relativă a cuvintelor din diferite domenii și, îndeosebi, sensurile figurate ne arată importanța și frecvența cuvintelor în vorbire. Cuvintele $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ și $\mu\acute{\eta}\tau\eta\rho$ au, relativ, multe sensuri figurate, pe cînd $\alpha\rho\iota\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ nici unul. Dimpotrivă, cuvintele denumind animalele: $\beta\omicron\upsilon\varsigma$, $\iota\pi\pi\omicron\varsigma$, $\kappa\acute{\upsilon}\omega\nu$, $\alpha\acute{\lambda}\xi$ au avut și sensuri figurate. Cuvîntul $\alpha\rho\iota\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ nu s-a impus atenției vorbitorului atît cît s-a impus cuvîntul $\beta\omicron\upsilon\varsigma$, pentru a căpăta și sensuri figurate.

Credem că tot aici este locul să amintim și despre cuvintele care denumesc aceeași noțiune. Am văzut că de pildă pentru noțiunea de «tată», grecii în afară de cuvîntul $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, mai dispuneau de cuvintele: $\tau\omicron\kappa\epsilon\upsilon\varsigma$, $\gamma\epsilon\nu\epsilon\tau\acute{\eta}\rho$, $\gamma\omicron\nu\epsilon\upsilon\varsigma$; pentru noțiunea de corp aveau cuvintele $\sigma\tilde{\omega}\mu\alpha$ și $\delta\acute{\epsilon}\mu\alpha\varsigma$; pentru noțiunea de pămînt dispuneau de cuvintele: $\chi\theta\acute{\omega}\nu$, $\gamma\alpha\acute{\iota}\alpha$, $\pi\acute{\epsilon}\delta\omicron\nu$, $\pi\epsilon\delta\acute{\iota}\omicron\nu$, pentru noțiunea de pămînt cultivat aveau cuvintele: $\alpha\rho\omicron\rho\upsilon\alpha$, $\acute{\alpha}\gamma\rho\omicron\varsigma$ etc.

Important este să știm cînd și de ce au fost create aceste cuvinte care exprimau aceeași noțiune ca altele. Cuvintele $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, $\tau\omicron\kappa\epsilon\upsilon\varsigma$, $\gamma\omicron\nu\epsilon\upsilon\varsigma$, $\gamma\epsilon\nu\epsilon\tau\acute{\eta}\rho$, sînt indo-europene, sînt deci foarte vechi. Între ele există totuși o ierarhie cronologică: cuvîntul $\tau\omicron\kappa\epsilon\upsilon\varsigma$ este un derivat de la radicalul indo-european **teq-* cuvîntul $\gamma\omicron\nu\epsilon\upsilon\varsigma$ de la **gen-* **gon-*. Pare deci probabil că cuvîntul $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ a apărut înaintea celorlalte. Dar de ce s-au mai creat și celelalte cuvinte? Se pare că nevoia de a exprima anumite nuanțe plastice ale noțiunii pe care nu le mai arăta cuvîntul $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ a dus la crearea acestor noi cuvinte. Aceste nevoi de exprimare mai plastică a diferitelor noțiuni nu sînt însă decît cerințe, dacă ne este îngăduit să întrebuițăm termenul, de ordinul expresivității estetice. Lucrul acesta ne este dovedit de soarta cuvintelor care exprimau anumite nuanțe plastice ale noțiunii. De pildă cuvîntul $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ a fost întrebuițat de proză — istorie, filozofie, retorică etc. pe cînd cuvintele $\tau\omicron\kappa\epsilon\upsilon\varsigma$, $\gamma\omicron\nu\epsilon\upsilon\varsigma$, $\gamma\epsilon\nu\epsilon\tau\acute{\eta}\rho$ etc. se întîlnesc mai ales în poezie. Același lucru s-a întîmplat și cu cuvîntul $\gamma\acute{\eta}$ față de cuvîntul $\chi\theta\acute{\omega}\nu$ care a fost favoritul poeziei. Aristotel

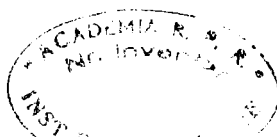
În *Retică* și *Poetică* a făcut distincție între cuvîntul propriu, κύριον și cuvîntul mai rar întrebuițat γλωττα. Stagiritul s-a mărginit să facă constatarea deosebirii între κύριον și γλωττα, dar nu s-a întrebuit de ce a mai fost nevoie de cuvintele numite γλωττα cînd existau acele κύρια. Faptul existenței acestor γλωττα într-o epocă veche ne arată că nevoile de expresivitate plastică existau încă de mult și că unele cuvinte au fost create din nevoia acestei expresivități. Dacă vorbitorii unei comunități n-ar pune la îndemîna poezilor aceste prețioase elemente de expresivitate plastică a noțiunii, artiștii cuvîntului n-ar mai putea crea poezie. În realitate, poezii au creat într-o atmosferă încărcată cu aceste scînteieri de ordin plastic-estetic pe care le oferă limba. Grecii au pus la îndemîna poezilor, pe de o parte, sensurile proprii, iar pe de altă parte aceste sensuri figurate.

Ar fi interesant de stabilit domeniile în care își dezvoltă cuvintele sensurile lor figurate, dar acest lucru n-a fost făcut. Sondajele restrînse pe care le-am făcut la cîteva cuvinte nu ne-au îngăduit să tragem concluzii în această privință. De pildă, cuvîntul πατήρ al cărui prim sens face parte din domeniul relațiilor de familie a trecut în domeniul religios: Ζεῦ πάτερ «Zeus tată», în domeniul relațiilor cu străinii: ξεῖνε πάτερ «tată străin»; în domeniul comercial: sensul de «bun care produce dobîndă»; în domeniul meșteșugăresc: sensul de «autor al unui lucru». Cuvîntul ἄμαξα «căruță» a trecut în domeniul astronomic, denumind «Ursa mare», iar cuvîntul ὕλη, al cărui prim sens este acela de «pădure», a sfîrșit prin a căpăta sensul de «materie din care este făcută lumea», deci a căpătat un sens din domeniul filozofiei.

III. Derivatele și compusele. Alături de dezvoltarea semantică, de împrumuturi și de crearea de complexuri sonore cu totul noi, derivatele și compusele constituie mijloace de îmbogățire a limbii, care are mereu de exprimat noțiuni noi.

Trebuie să începem prin constatarea că nu toate cuvintele au dezvoltat derivate și compuse numeroase. De exemplu, din domeniul cuvintelor care denumesc relații de familie, cuvintele πατήρ, și μήτηρ au cele mai multe derivate și compuse, pe cînd cuvintele υἱός, ἀδελφός, θυγάτηρ au, relativ, foarte puține. În domeniul agricol, cuvîntul βούς «bou» are 70 de derivate și compuse pe cînd la cuvîntul ἵππος «cal» derivatele și compusele ating cifra de 270. Cuvîntul ἄμαξα «car cu patru roți» are 25 de derivate și compuse pe cînd cuvîntul ἄροτρον «plug» n-are decît nouă. Cauza deosebirii cantitative dintre derivatele și compusele diferitelor cuvinte, rezidă desigur în importanța lucrului denumit și în frecvența cuvîntului. De pildă πατήρ și μήτηρ aveau un rol mai însemnat în societate decît υἱός, ἀδελφός etc. De asemenea, ἄμαξα «car cu patru roți» era mai important decît ἄροτρον «plugul». La greci, cuvîntul ἵππος «cal», cu ale sale 270 de derivate și compuse față de βούς «bou» care n-are decît 70, ne arată că boul avea o mai mică importanță decît calul. Cercetînd raportul dintre derivate și compusele cuvintelor latinești, *bos* și *equus*, am constatat că lucrurile stau invers, adică cuvîntul *bos* (bou) are mai multe derivate și compuse decît *equus* (cal). Explicația nu poate rezida decît în faptul că în Italia boul avea o mai mare importanță decît calul.

Trebuie de asemenea subliniat că, aproape în proporție de 95% dacă nu și mai mult, derivatele și compusele au, în marea lor majoritate, o semantică săracă sau foarte săracă, față de cuvîntul de la care pornesc. Astfel cuvîntul ἄμαξοπηγός înseamnă pur și simplu «fabricant de căruțe» iar cuvîntul ἰχθυοπωλίων «piață de pește».

În privința vechimii derivatelor față de compuse, după statisticile parțiale și, desigur, cu totul provizorii pe care le-am făcut, se pare — repet, se pare — că derivatele sînt în general mai vechi decît compusele. În orice caz, unele statistici mai sigure pe care le-am făcut mi-au indicat că la unele cuvinte foarte multe derivate s-au dezvoltat între secolele III î.e.n.—V e.n. Afirmația se bazează, desigur, pe statistici cu totul parțiale.

În general în cea mai mare parte a cuvintelor cercetate, compusele sînt mai numeroase decît derivatele. Acest lucru, dacă se va confirma prin statistici ulterioare mai ample, ne arată că dintre cele trei mijloace pe care putea să le ofere un cuvînt limbii spre a exprima noțiuni noi, și anume: semantica, derivația și compunerea — în limba greacă cel mai des folosit a fost compunerea.

Am constatat, de asemenea, că, la cuvintele cercetate, așa numitele γλῶτται au o semantică, o derivație și o compunere foarte slabă față de cuvintele κύρια : de pildă, χθών « față de γῆ, τοκεύς, γονεύς, γενετήρ față de πατήρ, δέμας față de σῶμα, ὄμμα față de ὀφθαλμός.

Din constatările făcute se pot trage, provizoriu, cîteva concluzii de ordin mai general.

Spre deosebire de studiile întreprinse pînă acum, în care se făceau observații de ordin istoric asupra unor cuvinte grecești sau se studia vocabularul unui domeniu de activitate sau se făcea istoria unui cuvînt, în lucrarea de față s-au cercetat cîteva dintre cuvintele de bază din diferite domenii: relații de familie, corpul omenesc, agricultură, comerț, administrație, politică etc.

La aceste cuvinte s-au studiat următoarele probleme: 1) etimologia; 2) semantica; 3) derivatele; 4) compusele; 5) cuvinte care exprimă aceeași noțiune.

Constatările provizorii prin natura materialului limitat care a fost studiat, sînt următoarele:

1. În etimologia, semantica, derivatele și compusele cuvintelor studiate se reflectă fidel dezvoltarea economică, socială, politică, intelectuală a societății grecești. Unele cuvinte sînt de origine indo-europeană, altele împrumutate, altele create, multe derivate, multe compuse. Serierea cuvintelor pe etimologii, și a sensurilor și derivatelor și compuselor lor în ordine cronologică, ar constitui o mică schiță istorică a societății grecești.

2. Unele cuvinte au rămas întrebuințate într-un singur domeniu, adesea cu un singur sens, iar altele au fost folosite în mai multe domenii, îmbogățindu-și semantica. Sensurile figurate, în majoritatea cazurilor studiate, sînt mai recente decît sensurile proprii și, adesea, mai numeroase.

3. Derivatele sînt mai vechi decît compusele. Derivatele și compusele au o semantică mai săracă decît cuvintele de la care pornesc.

4. Dintre mai multe cuvinte care exprimă aceeași noțiune, unul este cuvîntul « propriu », întrebuințat în toate stilurile limbii, iar altele sînt întrebuințate mai ales în poezie. Multe cuvinte au fost create din nevoia de exprimare plastică a noțiunilor.

5. Dintre cele trei mijloace de îmbogățire a vocabularului luate în considerare — semantica, derivația, compunerea — cel mai frecvent și mai productiv s-a dovedit a fi compunerea care a fost foarte mult folosită începînd cu perioada alexandrină.

6. Atestarea unui cuvînt pentru prima dată la un scriitor nu este o dovadă sigură a cronologiei lui. Totuși este sigur de pildă că ὕλη cu sensul filozofic de « materie » nu exista pe vremea lui Homer; că derivatele și compusele sînt mai noi decît cuvîntul de la care pornesc; că o etimologie care nu este indo-europeană constituie un indiciu de pătrundere mai tîrzie în limbă a cuvîntului respectiv.

OBSERVATIONS SÉMANTICO-STYLISTIQUES SUR QUELQUES MOTS GRECS

RÉSUMÉ

Contrairement aux études entreprises jusqu'à présent, études dans lesquelles on faisait ordinairement des observations d'ordre historique sur certains mots grecs, ou on étudiait le vocabulaire d'un certain domaine d'activité, ou bien on faisait l'histoire d'un mot, le travail présent étudie quelques mots principaux provenant de domaines divers: relations de famille, corps humain, agriculture, commerce, administration, politique, etc.

L'auteur a étudié les problèmes suivants concernant ces mots: 1) l'étymologie, 2) la sémantique, 3) les dérivés; 4) les composés; 5) les mots qui expriment la même notion.

Les constatations provisoires, à cause de la nature limitée du matériel qui a été étudié, sont les suivantes:

1. Dans l'étymologie, la sémantique, les dérivés et les composés des mots étudiés se reflète avec fidélité l'évolution économique, sociale, politique et intellectuelle de la société grecque. Quelques mots sont d'origine i.-e., d'autres empruntés ou créés et un bon nombre ne sont que des dérivés ou des composés. Le groupement des mots selon leur étymologie, leur sens, leurs dérivés et leurs composés par ordre chronologique pourrait donner une esquisse historique de la société grecque.

2. Quelques mots n'ont été usités que pour un seul domaine et souvent avec un seul sens; d'autres furent employés en plusieurs domaines, s'enrichissant leur sémantique. Les sens figurés, dans la majorité des cas étudiés, sont plus récents que les sens propres, et souvent nombreux.

3. Les dérivés sont plus anciens que les composés. Les dérivés et les composés sont moins riches en sens que les mots desquels ils proviennent.

4. Parmi les mots qui expriment la même notion, le mot « propre » est celui employé dans tous les styles de la langue; les autres sont usités surtout dans la poésie. Beaucoup de mots ont été créés par besoin d'expressivité.

5. Des trois procédés d'enrichissement du vocabulaire: le changement sémantique, la dérivation et la composition, c'est ce dernier qui fut le plus fréquent et le plus productif, surtout depuis l'époque alexandrine.

6. L'attestation pour la première fois d'un mot chez un écrivain, n'est pas une preuve sûre de sa chronologie. Il est sûr toutefois que ὕλη p. ex. n'avait pas le sens de « matière » au temps d'Homère; que les dérivés et les composés sont plus récents que le mot dont ils proviennent; qu'une étymologie qui n'est pas indo-européenne constitue un indice de la pénétration plus tardive dans la langue du mot étudié.